

РЕЦЕНЗИЯ

От: **Проф. д-р Лина Георгиева Анастасова**, Бургаски Свободен Университет, научна специалност „Маркетинг“

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен **„доктор“** по 3.8. Икономика (*Финанси, застраховане и осигуряване*)

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № 432/ 19.12.2022 г. на Ректора на Висшето училище по застраховане и финанси

Автор на дисертационния труд: **Кристиян Красимиров Иванов**

Тема на дисертационния труд: Финансови, икономически, социални и правно-етични аспекти на хазартния бизнес

Научен ръководител: **Проф. д-р Боян Дуранкев**

1. Информация за кандидата

Дисертант Кристиян Иванов се е обучавал по докторска програма „Финанси, застраховане и осигуряване“ на самостоятелна подготовка във Висше Училище по Финанси и Застраховане- гр. София. Той завършва Националната Финансово-стопанска гимназия в гр. София, специалност „Икономика и мениджмънт“, след което се дипломира през 2006 година като бакалавър по „Финанси“ в УНСС- София. През 2013-2014 година Кристиян Иванов се обучава в СА „Димитър Ценов“ и завършва успешно магистърска програма по „Финансов мениджмънт“. Трудовият път на дисертанта започва от 2003 година- още по време на следването, като преминава през следващите 19 години през различни позиции и в различни компании: повече от 4 години в казина в световните хотелски брандове- Шератън, Радисън, в Рила хотел и др. като дилър и инспектор на маса, а от 2008 до 2010 година като старши управител на казино към компанията „Финикс ООД“ и управител на казино към компанията „Казино технологии“ АД- в хотел „Анел“ и Laico Regency Hotel and Casino” в Найроби, Кения. Богатата му трудова биография в бранша, за който е дисертационното му изследване безспорно е от полза при разработването на дисертационния труд, защото се основава отчасти и на собствени наблюдения.

От 2010 година до настоящия момент дисертант Кристиан Иванов заема позицията „Финансов и административен мениджър“ към Флинт ЕООД- България, а от 2016 година до сега Кристиан Иванов е собственик и управител на Оксиор ЕООД- България , чиято дейност е търговия с бързооборотни стоки (FMCG) на територията на страната и чужбина. Той владее отлично английски език- писмено и говоримо и работи с различни софтуерни продукти.

Поради разнообразната си трудова активност дисертантът е усвоил умения за организация на мащабни международни бизнес проекти, за проучване на нови пазарни Възможности и управление на маркетингови и рекламни кампании на национално и регионално ниво и отчитане на ефекта им.

Изпълнение на минималните национални задължителни изисквания

Основавайки се на представените от кандидата документи по конкурса мога да направя обоснования извод, че Кристиан Иванов изпълнява напълно минималните национални изисквания според чл. 26, ал. 2, 3 и 5 на ЗРАСРБ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионалното направление 3.8. Икономика.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в три глави, заключение и е в обем от 303 стандартни страници. Използвани са 173 литературни източника, от които 121 са на английски език, 51 - на български език и 1 на руски език. Дисертационният труд е отлично онагледен, тъй като в текста са включени 18 таблици, 37 фигури, 11 графики и 1 илюстрация. По мое мнение структурата на дисертационния труд е много добре балансирана, налице е логична последователност на отделните раздели и това е допринесло за извеждане на някои важни изводи и съответно да се формулират полезни препоръки/ насоки за постигане на положителни резултати свързани с предназначението и полезността на хазарта и лотарията, но и с минимизиране на отрицателните ефекти на макро- и личностно ниво от практикуването им .

- ***Оценка на актуалността на темата, целта, обекта и хипотезата на дисертационния труд***

В дисертационния труд много ясно е артикулирана актуалността и значимостта на темата, а именно: научната и практическа значимост на изследванията, както и

недостатъчно пълното разработване и изследване на проблема в икономическата литература, предопределя избора на темата на дисертационен труд. Обект на изследване в дисертационния труд са финансовите и маркетинговите импликации от хазарта върху населението, бизнеса и държавата като цяло. ***Предмет на изследването е, както самият хазартен бизнес, така също влиянието и функцията на държавата върху хазартния сектор и повишаване (респ. нарастване) на финансовата ефективност от нейната роля върху населението, бизнеса и държава като цяло.*** Дефинирана е ясно и основната хипотеза на дисертационното изследване-стр.7 и по-точно: „възможно е постигане на отговорно израстване на хазартния сектор в България, почиващ върху регулаторна рамка, която адекватно покрива и защитава интересите едновременно за потребителите, бизнеса и държавата“ и която е съобразена със спецификите на потребителското поведение и финансовата грамотност на средностатистическия българин.

Основна цел на дисертационния труд е изследването и анализът на финансово-икономическите, поведенческите и маркетинговите импликации от хазарта върху всички преки и косвени участници в него предвид необходимостта от повишаване на ефективността на действащата нормативна уредба в България. За постигане на основната цел на изследването са формулирани 8 конкретни задачи, които са в правилна последователност за постигане на крайната цел. Що се отнася до използваната научна литература в глава Първа, прегледът ми сочи, че са използвани почти всички значими англоезични и български автори, което сочи добра осведоменост и познания на докторанта по изследваната проблематика. Въпреки това, бих отбелязала, че има и още един български автор, който има няколко публикации в периода 2006-2009 г. относно хазартната дейност- природа, български измерения и социални проекции, както и развитие на хазарта в България, които би било по-добре да бяха цитирани.

- ***Изследователски подходи и методи***

За всяка дисертация е важно да бъдат подбран подходящ методически инструментариум, за да се обработи, обобщи и анализира събраната информация, с която да се докаже тезата на автора. Използваните подходи и методи в конкретния случай за постигане на целите на изследването са няколко типа-стр.8. Основният изследователски подход, който е използван при осъществяване на дисертационното изследване, е системният подход в трите му съставни части–като системно мислене, като поглед от всички възможни гледни точки върху изследванияобект и като вярно поставена релация между зависими и независими променливи. В дисертационния труд се прилагат още и

методите на теоретичен анализ на различни по вид литературни източници- статии, монографии, студии по въпросите на феномена „хазарт“, емпиричен анализ на данни и факти от различни източници. Авторът умело прилага и метода на сравнението като предпоставка за определяне на „идеалния“ тип хазартен бизнес, който отговаря на реалните нужди и потребности на съвременното общество и икономиката.

Друг метод, който е бил използван в дисертационното изследване е методът „дълбочинно интервю с 13 отворени въпроси към респондентите, а 3-те целеви групи респонденти са: а. представители на 3 държавни институции, имащи отношение към хазартния бизнес в България, б. собственици и мениджъри на големи компании с хазартен бизнес и в. активни участници/играчи в хазартни игри като целта е била да се обхванат мнения и разсъждения за този социален и икономически феномен от 3 различни гледни точки, което допринася за по-обективен системен анализ.

Статистическата обработка на първичната информация е извършена с програмните продукти MS Office Excel 2016 и Google Forms. Изводите и анализът на дисертационната разработка са подкрепени и илюстрирани с богат набор от таблици, фигури и графики, което подпомага за по-добро възприемане на съдържанието на разработката.

3. Оценка на получените резултати и на ограниченията на изследването

Избраният изследователски проблем, целта, задачите и хипотезата на изследването- са предопределили и методологичната рамка на проучването и по-точно за дисертационните цели е използвана комбинация от качествени и количествени методи. След запознаване с труда, според мен, може да се направи изводът, че дисертантът е разработил много добре обоснована методика на изследването, която показва отличната подготовка на Кристиан Иванов относно обработката и анализ на емпирични данни, което е важна предпоставка за едно професионално подготвено и проведено дисертационно изследване.

Прави впечатление добрата подредба и онагледяване на резултатите и на основните изводи от анализа, които помагат на автора да набележи логични и адекватни насоки и препоръки за подобряване управлението на финансовите, икономическите и социалните ефекти за страната от хазартния бизнес. Направени са съществени изводи за състоянието на хазартната дейност в България и за необосновано ниския ѝ принос към бюджета на държавата. Според кандидата по конкурса приходите за държавата от хазартна дейност в България са изключително ниски и като относителен дял и в абсолютни числа,

„отчитайки вредите, които сектора нанася върху обществото, заедно и поотделно върху финансовото и върху физическото здраве на хората“. Според автора налага се изводът, който и аз споделям, че „България изостава спрямо страните „еталони“ по отношение на регулациите свързани с този процес, но и спрямо данъчната рамка прилагана върху хазартния бизнес. Приложени са данни за 2019 г., когато оборотите от хазарт и тютюневи изделия са почти еднакви (малко над 3 млрд. лева), но данъчните постъпления от сектор хазарт са около 15 пъти по-малко, отколкото от производството и продажбата на тютюневи изделия.

В резултат на изследването са разработени ценни предложени и насоки за възможни управленски стратегии и подходящи политики, които да се използват в държавното управление на хазартния бизнес в България с цел преодоляване на част от идентифицираните актуални проблеми. Изведени са и конкретни насоки за усъвършенстване на управлението на финансовите и икономически ефекти за България от този вид бизнес, но съобразени със спецификата на социо- културните различия.

В дисертационния труд коректно са описани ограниченията на изследването, като най-важни според мен са следните две:

1. Географските ограничения, които са характерни и типични за подобен вид изследвания с ползи за България, следователно „обективно“ вниманието е насочено към практиките на България, Европейския съюз, САЩ и страните с развити хазартни практики.

2. Времевите ограничения, които не позволяват да се нарисува пълна картина на случилото се и случващото се в хазарта по целия свят.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

Дисертант Кристиан Иванов е представил за рецензиране 8 научни публикации- 7 доклада и 1 статия, които са в тясна връзка с темата на дисертационния труд и със задачите, които си е поставил авторът, което надвишава изискванията на ЗРАСРБ. Приложените към конкурса документи съдържат 7 научни доклада от конференции и 1 статия и това количество публикации надвишава средния брой трудове- до 5, които обикновено представят докторантите при защита. По-подробният аналитичен преглед на научните публикации на дисертанта Кристиан Иванов сочи, че 6 от трудовете са свързани със социално-икономическите и финансови аспекти на хазарта- политики и данъци (# 1, #2, #3, #4. #5 и #7), други два труда - #6 и #8 изследват същността на хазарта като социален феномен, който е форма на взаимодействие между различни субекти-

личност и държава, личност и бизнес субекти и т.н. Представените за рецензиране доклади са изнесени на конференции на различни университети в България и чужбина, като 2 от тях са на английски език. Представена в материалите за рецензиране е и статия на български език на тема „Лотариите – защо те съществуват“, сп. „Пари и Култура“, ВУЗФ, No:4, 2020г. с. 103.

Публикациите на дисертанта се отличават с разбиране на обсъжданата проблематика, ясен научен стил, коректно използване на термините и видима връзка с целите и задачите на самото дисертационно изследване, което сочи трайния изследователски интерес на Кристиан Иванов по темата.

Подготвеният и представен за оценка автореферат на дисертационен труд на тема „Финансови, икономически, социални и правно-етични аспекти на хазартния бизнес“ с обем от 41 страници и съдържа концентрирано съдържание на целия дисертационен труд- въведението, 3те глави, заключението, научните приноси и публикациите. Оценката ми за материала е, че е написан на стегнат научен стил и представя ясно основната цел, задачите, работната хипотеза, методологията и резултатите от научното изследване, което би помогнало на всеки научен работник проявяващ интерес към темата, да се информира в достатъчна степен с основните постановки на дисертационния труд. След направена от мен проверка нямам основание да имам съмнения относно оригиналността на дисертационния труд.

Преди да дам мнението си за приносите, бих желала да посоча най-общо 3 силни страни на дисертационното изследване, а именно: много добре представена концептуална основа на проблема и историята на социалния феномен „хазарт“, обоснован методически инструментариум на изследването и демонстрирана много добра експертиза при извършване на анализа на данните.

5. Оценка на научните и научно-приложни приноси

След подробно запознаване с дисертационния труд на Кристиан Иванов бих отбелязала, че приемам като цяло търсените и постигнати от дисертанта научни и научно- приложни приноси, като бих ги разделила и подредила по следния начин- 4 научни и 3 научно-приложни приноса:

Научни приноси

1. Извършено е задълбочено проучване на специализираната научна литература, като са оценени и обобщени теоретичните постановки, свързани със спецификите на хазарта

като бизнес сектор, еволюцията в мисленето по отношение релацията: „икономически и финансови ползи – морално-етични и обществени вреди“и различните концепции за неговото развитие и управление; подробно е изследван историческият възход на хазартния бизнес, като са описани и систематизирани кроскултурните различия;

2. Приложени са интердисциплинарни подходи за анализ, проучване и дефиниране на изследваните явления и различия в хазартния „модел“ в съвременния свят, като най-широка база за методология за извеждане на показатели, компоненти и характеристики на този бизнес, както и обоснован, адекватен модел за неговото управление, включени в теоретичната рамка на изследването.

3. Избрана и приложена е адекватна информационна и методологична база на изследването, както и съответстващата ѝ адаптирана методика. Разработена е авторска методика и изследователски инструментариум– комбинация от различни методи (въпросници за анкети 1 и 2, експертно дълбочинно интервю), но и предлагащи материали, критерии или параметри за оценка на хазартните дейности и обществените нагласи спрямо тях.

4. Осъществени и представени са сравнителни кроскултурни анализи на хазартния бизнес по света и България, които разкриват сходства и различия на базата на проучването, които не са изследвани досега, като е оценено тяхното влияние върху поведението и развитието на хазарта на основа на сегашните използвани практики.

Научно-приложни приноси

1. Проведено е самостоятелно проучване на отношението към хазартния бизнес чрез две анкети и дълбочинни интервюта в няколко посоки: първо, от позициите на държавата-регулатор; второ, от страна на букмейкърите; трето, от гледна точка на активните играчи; четвърто, от гражданите, които не са упражнявали хазарт.

2. Разработени са и са предложени препоръки за възможни управленски стратегии и политики, които да се използват в държавното управление на хазартния бизнес в България с цел преодоляване на част от доказаните проблеми. Изведени са и конкретни насоки за усъвършенстване на управлението на финансовите ефекти за България от този вид бизнес, съобразени със спецификата на културни различия. Тези препоръки са насочени и към промяна в отношението на букмейкърските компании към краткосрочните резултати;

3. Синтезирано са описани финансовите, икономическите, социалните и правно-етичните аспекти на хазартния бизнес в България, ако той се ориентира към предложените промени.

6. Критични бележки, препоръки и въпроси

След споделяне на мнението ми относно цялостната научно- изследователска и публикационна активност на Кристиан Иванов, нямам съществени бележки към него, а само 2 препоръки:

1. Бих препоръчала на дисертанта да подготви една студия с основните резултати от изследването на английски и да я публикува в списание с висок импакт фактор, за да стане достояние на по-голяма академична общност, която работи по тази проблематика.
2. Препоръчително е също Кристиан Иванов да се фокусира и върху писане на научни статии за публикуване в списания с “blind-peer review” рецензиране, което ще допринесе за тяхната читаемост и цитируемост.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След всички изказани аргументи и мнения по-горе, считам, че дисертационният труд на Кристиан Иванов отговаря на изискванията на чл. 6, ал. 3 на ЗРАСРБ и на Правилника на ВУЗФ за прилагането му относно съчетаване на теория, практическо изследване и произтичащи от това научно-приложни изводи. Докторантът е показал при разработване на труда си висока теоретична и изследователска компетентност. Постигнатите научни и научно-приложни приноси са съществени и допринасят към по-задълбоченото изследване на всички аспекти на феномена „хазартни игри“. По тази причина давам с пълна убеденост подкрепа и положителна оценка за труда на дисертанта и призовавам също и уважаемото научно жури да подкрепи дисертант Кристиан Красимиров Иванов за получаване на научната и образователна степен доктор по професионално направление Икономика 3.8. (Финанси, застраховане и осигуряване).

06.02.2023 г.

Рецензент:

Проф.д-р Лина Анастасова

